

A SZÜLETÉSTŐL A HALÁLIG

Olvasónapló: Ricœur, Rilke és Marcel nyomában

„Két dolgot nehéz valóban elfogadni az életben:
az első az, hogy halandók vagyunk,
a másik az, hogy nem szerethet bennünket mindenki.”
(Paul Ricœur)

Nyitány

A napokban kezembe került Paul Ricœur (1913–2005) magyarra fordított kis könyve: *Egészen a halálig*.¹ Kedvenc filozófusom élete alkonyán (főleg felesége halála után) az igazán „életbevágó” végső kérdésekről eszmélődik: lét és semmi, létünk esetlegessége, szükségszerűség és szabadság, az idő misztériuma: múlt/emlékezés – jövő/terv és elővételezés; születés – öregedés – halál/halhatatlanság. Jórészt továbbszöve a párbeszédet, amelyet korábban nagy szellemekkel e kérdésekről folytatott: görög filozófusok, Ágoston, Bergson, Marcel, Husserl, Heidegger, Jaspers... Reflexiói egyes misztikusok élményeit idézik.²

„A halál valóban az élet vége abban az időben, amely közös számomra, aki élek, és azok számára, akik majd túlélnek engem. A halálon túli élet a többiek./.../ az élet iránti szeretet átvitele a másokra. (...) Szeretni a másikat, aki engem túléli. (...) A bizalom a kegyelemben. Semmi nem jár nekem. (...) Azt mondom: Isten, azzá teszed, amivé akarsz. Talán semmivé...”

Ricœur kései jegyzeteiben többször visszautal korábbi reflexióira. Úgy látom, most már – a szakfilozófián és a tudományos exegézisen túllépve – a keresztény teológia távlatában keresi a választ az egzisztenciális kérdésekre: az elvont Transzcendencia jelzései is felhasználva a református hívő Jézus Krisztus művében, kereszthalálában és feltámadásában igyekszik megtalálni a megnyugtató „megoldást”: az üdvösséget, a reménységet szerettei és saját maga számára. Világszemléletét befolyásolta katolikus hitre tért mestere, Gabriel Marcel sajátos „egzisztencializmusa”.³ Mostani kis könyvében pedig gyakran hivatkozik a jezsuita biblikus teológus, Xavier Léon-Dufour *Jézus szemközt halálával* című művére.

---

¹ Paul Ricœur, *Egészen a halálig. Töredékek*, fordította Bende József, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2011. Az Előszót Ricœur egyik barátja, Olivier Abel írta, az Utószót (életrajzi adatokkal) Catherine Goldenstein.

² Paul Ricœur, *Le volontaire et l'involontaire*, Paris, Aubier, 1950, főleg ennek III. része: *Consentir: le consentement et la nécessité*, 319–456. – Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli (Emlékezés, történelem, felejtés)*, Paris, Seuil, coll. L'ordre philosophique, 2000.

³ Vö. Szabó Ferenc SJ, *Marcel önmagáról*, Róma, 1988, 80–83: Marcel a református Ricœur kérdéseire válaszolva pontosítja a ráakasztott „keresztény egzisztencialista” címkét. Elmondja azt is, hogy a kereszténységre való megtérésekor a teljességet inkább a katolicizmusban, semmint a protestantizmusban találta meg. – *Marcel önmagáról*, új kiadás: Budapest, Kairosz, 2016, 111–112.

Paul Ricœur egy vele készített interjúban,⁴ ahol a 2000-ben megjelent *Emlékezet, történelem, felejtés* című könyvéről kérdezték, ezeket nyilatkozta:

„Tudja, különböző életkorokban más-más örömei és bánatai vannak az embernek, és (...) hogy is mondjam... más csapdába is esik bele. *Az öregségnek két csapdája van: a szomorúság és az unalom.* A szomorúság? »Bizony kár itt hagyni mindent..., hamarosan csomagolni kell...« Én viszont azt mondom, hogy nem kell átengedni magunkat a szomorúságnak... A szomorúságba való beletörődést az öreg szerzetesek *acediának* hívták. Lefordíthatatlan szó: valamiféle melankólia, nem Freud melankóliája, talán Düreré áll hozzá a legközelebb, akkor, amikor a *Melancolia I*-et festette, amelyen egy nőt látunk, lehajtott fejjel, állát az öklére támasztja, és geometriai alakzatokra mered, amelyek már semmit sem jelentenek neki; és a háttérben ott az óralap, amely az időt mutatja. (...) Ez az *acedia*, Dürer *melankóliája*. Az orvossága pedig egy találkozás, valami új felfedezése, az öröm képességének megőrzése...”

Később még megjegyezte, hogy a 2000-ben megjelent, nagy feltűnést keltett könyvnek már volt előzménye az akarat filozófiájáról írt monográfiája I. kötetében.⁵

„Ez a kis könyv az »esendő emberről« a szándékosról és szándéktalanról (*Volontaire et l'involontaire*) szóló könyv után jelent meg, amelyben én már nagy teret szenteltem a szándékoknak: beszélek az érzelmek feletti uralkodás lehetőségéről, beidegződéseink kezeléséről, féken tartásáról és a halandóságba való belenyugvásról. Ez a könyv annak az elfogadásával végződik, amit én abszolút szándéktalannak nevezek, ez pedig a tudatalatti, és az, hogy megszületünk... Mivel egész életművem a kezdetektől fogva, immáron 60 éve, az elejétől a végéig áthatja a halandóság gondolata. Akkor fogadtam el... nem mondom, hogy nagy örömmel, de a könyvem a végességbe való beleegyezés gondolatával zártam le. Nagyon sokat olvastam Rilket, és ezzel az idézettel fejeztem be: *Hier sein ist herrlich...* És most, öregkoromban, közel a halálhoz, megint ezt mondom: *Hier sein ist herrlich...*”

Most, hogy figyelmesen újraolvastam a *Le Volontaire et l'involontaire* utolsó részét, a szabadság és a szükségszerűség viszonyáról, a természet (teremtés) által ránk kényszerített természetünk (génállomány, öröklés, tudattalan stb.) és a tudatos, szabad cselekvés (beleegyezés a kapott adottságba, vagy visszautasítás) elemzéseit, meglepett, milyen gyakran idézi Ricœur Rilke költészetét, főleg az *Duinói elégiákat* és

---

⁴ <http://ketezer.hu/2003/11/emlekezes-tortenelem-megbocsatas/> – Az *Egészen halálig*-ban több hivatkozás van erre a könyvre, ahol az „esendő emberről”, meghalásra való felkészülésről eszmélődik.

⁵ Paul Ricœur, *Philosophie de la volonté I, Le volontaire et l'involontaire*, „Philosophie de l'Esprit”, Paris, Aubier/Montaigne, 1967. (Hivatkozás a szövegben: VI+oldalszám.)

a *Sonettek Orfeuszhoz* című kései orphikus költeményeket. Mintha akkor a filozófus a mítoszban és a költészetben kereste volna a „megoldást”.

Ezért jött a gondolatom, hogy a kései „töredékek” jobb megértése végett előbb megvizsgálom *Ricœur és Rilke szellemi kapcsolatát*.

Igazában magam is évtizedeken át az Érosz–Thanatosz, születés–halál, idő–örökkévalóság gondolkörében mozogtam (sokszor hivatkozva Ágoston, Bergson, Marcel gondolataira, Rilket és Heideggert is idézve), most pedig – életem vége felé, „mikor már megnőnek az árnyak” különösen is „életbevágón” előzönlének e gondolatok: túllépve a filozófián és költészetben, túl még a racionális teológián is, a krisztusi hitben, Krisztus húsvéti misztériumában keresem/találom meg – a Lélek segítségével – az üdvösséget.

Kapcsolataim Paul Ricœur francia perszonalista filozófussal
*Naplójegyzet 2013 márciusából*⁶

A világhírű francia filozófus, Paul Ricœur most töltötte be 90. életévét (1913. február 27-én született). Ebből az alkalomból a budapesti Közép-Európai Egyetem díszdoktori kitüntetést adományozott neki. Március 10-én délután ellátogatott a Terror Házába. Meghívást kaptam, hogy legyek tolmácsa. Mielőtt Schmidt Mária igazgató vezetésével megtekintettük volna a náci és a kommunista rémuralom áldozatainak emlékezetére létrehozott múzeumot (Andrássy út 60.) – miközben az igazgatónőre vártunk – rövid beszélgetést folytattam a szemlátomást fáradt professzorral. (Kísérőjétől megtudtam, hogy igen sűrű volt budapesti programja.) Említettem a professzornak, hogy negyven évvel ezelőtt a louvaini egyetemen hallgattam Freudról szóló előadásait, 1978-ban pedig Párizsban interjút készítettem vele a *Mérleg* számára. Jelenleg pedig a piliscsabai Katolikus Egyetemen tanítom bibliai hermeneutikáját.⁷ Erre meglepődve kérdezi: „Hát van katolikus egyetem Magyarországon?” Igen, mondom: részben Budapesten, részben Piliscsabán a volt orosz laktanya helyén; az egyetem most van kibontakozóban. Derűs lett az arca: „A pápától kaptam gratuláló táviratot 90. születésnapomra.” Én is gratuláltam, mielőtt indultunk volna a Terror Háza megtekintésére. Megérkezett Schmidt Mária, aki angolul magyarázott. Így nem kellett tolmácsolnom. Ricœur botjára támaszkodva végigjárja a termeket egészen az alagsorban levő börtöncelláig, kínzókamráig, bitófákig. Egyre jobban meghatódik, végül már nem kérdez, némán áll a borzalmakat felidéző termekben, börtönfolyosókon. Egyszer ültünk le, amikor végignéztük Nagy Imre és társai elítélésének filmjét.

---

⁶ Vö. *Távlatok* <http://www.tavlatok.hu/5905kultura.htm>

⁷ 1962 őszén eljártam Freudról tartott kurzusára, amelyet a louvaini egyetemen tartott. Később ezt könyv alakban is kiadta. (*De l'interprétation, essai sur Freud*, Seuil, 1965.) Lásd a *Mérleg* 1978/3. számában közölt szöveget (a jelentősen rövidített változatot, ugyanis mindazt, amit a hatalomról és a marxizmusról mondott, elhagytam). Az interjút *Jézus Krisztus megközelítése* című könyvembe is felvettem (Róma, 1978, 204–220, és pedig *A strukturalizmus és a keresztény hit értelmezése* című rész végén, ahol – a főbb strukturalisták bemutatása után - jórészt Ricœur tanulmányait követtem: *Le conflit des interprétations*, Seuil, Paris, 1969.

Paul Ricœur (1913–2005) *filozófiáját bemutattam Keresztény gondolkodók a XX. században* című kötetemben, felhasználva korábbi ismertetéseimet.⁸ Ricœur, a perszonalista filozófus, hívő protestáns volt: az Emmanuel Mounier által alapított *ESPRIT* című folyóirat köréhez tartozott, *Gabriel Marcelt mesterének tartotta*, sok meglátását magáévá tette (Marcel perszonalizmusát: intersubjectivitét, megtestesült szellem, idő és emlékezés – Bergson meglátásai –, a lenni–birtokolni és a probléma–misztérium megkülönböztetése).⁹

Mindezek a témák szerepelnek, kifejezett hivatkozásokkal is Ricœur munkáiban, illetve abban az interjúban, amelyet Ricœur készített Marcellel,¹⁰ valamint a *Metafizikai napló*ban.¹¹

Ricœur mestere Marcel

Gabriel Marcel (1889–1971) magyarul is olvasható fiataalkori naplójegyzeteit a száz évvel ezelőtt kitört első világháború éveiben írta. Az eredeti francia 1927-ben jelent meg.

Kezdetben főleg *ismeretelméleti* problémákat feszeget, a német idealizmussal vitázik, és általában a racionalizmust bírálja. Ebben és más pontokon is (idő, emlékezet) részben kedves mesterének, Henri *Bergson*nak módszerét és meglátásait gondolja tovább. Az *alázatossgot* hangsúlyozza és gyakorolja az igazság keresésében. Szándékosan nem dolgozott ki filozófiai rendszert.

Az agnosztikus apától és zsidó anyától született Gabriel Marcel (édesanyját négyéves korában elveszítette) már a *Metafizikai napló* lapjain sokat foglalkozik megholtakkal lehetséges kapcsolattal (ezért kezdetben a spiritizmus is érdekli). Továbbá ilyen témákkal: a nem verifikálható transzcendens Abszolútum, Isten léte (43–46), az értelem és a hit kapcsolata (53–58), a kegyelem és a szeretet misztériuma (62–69, 75), a hitaktus értelmi megközelítése (79).

Egészen világos e feljegyzésekből, hogy már elindult a *megtérés útján*, ami később következik be: 1929-ben veszi fel a keresztséget. Többször visszatér a teológusok számára is fejtörő kérdésre, a *kérőimára* (96, 225–226, 264–265). Az elhunyt szeretteiért végzett kérőimáról eszmélődik. Azt igyekszik megérteni, hogy Isten szabad tette és a hívő ember kérőimája között milyen oksági kapcsolatot lehet elgondolni. (A kérőima hatékonysága és az isteni gondviselés hite.)

---

⁸ Agapé, Szeged–Budapest, 2004, 259–275. Lásd még „Paul Ricœur hermeneutikája”, in *Új távlatok*, Budapest, Éghajlat, 2011, 315–327.

⁹ Lásd erről Szabó Ferenc SJ, *Marcel önmagáról*, bevezető tanulmányomat és szemelvényeket Marcel *Metafizikai napló*jából.

¹⁰ „Ricœur hat beszélgetése Gabriel Marcellel (1968)”, in *Marcel önmagáról*, 60–102, illetve 81–138.

¹¹ Gabriel Marcel, *Metafizikai napló*, fordította Dékány András, L’Harmattan–Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék, Budapest, 2014. (A két kiadó közös sorozata: „Rezonőr.” Sorozatszerkesztő: Boros Gábor és Dékány András.) Dékány professzor 1982-ben már egy kis könyvben vázlatosan bemutatta G. Marcel életművét – az akkori kultúrpolitika „cenzúráját” tekintve viszonylag tárgyilagosan. – Lásd recenziómat a *Vigilia* 2015/6. számában, 473–474.

Gabriel Marcel *perszonalista filozófiája* már kitisztul a megtérése (1929) körüli évek naplójegyzeteiben (*Être et Avoir*, 1928–1933): kidolgozza az ismert gondolat-párok, a *lenni–birtokolni* és a *probléma–misztérium* alapvető megkülönböztetésére épülő *létfilozófiája* vázlatát, párbeszédet folytatva a kortárs gondolkodókkal, a fenomenológia és az egzisztencializmus képviselőivel, de neves keresztény teológusokkal is. Közben több (előadásra nem szánt) *drámában is* „megjeleníti” vallásos létértelmezését.

Marcel perszonalizmusát főleg a *szeretet-élmény* elemzésével bontja ki. Ő maga elmondja ezt abban az Előszó-levélben, amelyet az életművét feldolgozó Roger Troisfontaines belga jezsuita kétkötetes monográfiájához írt.¹² Miután kiemelte a zene, szülei és felesége, valamint kiváló (jórészt hívő) barátok befolyását világnézete és filozófiája kibontakozására, legmélyebb meggyőződését e *felfedezésben* jelöli meg:

„Az mondhatnánk, hogy egy bizonyos értelemben az az út, amely önmagunkhoz vezet, másokon keresztül halad. De rögtön hozzá kell tennünk, hogy e *közvetített* önmagunknak már szinte semmi köze sincs *eredeti* önmagunkhoz. Ilyen értelemben a felfedezés, amiről beszélek, csak vallási rendhez tartozhat.”

Később Marcel így magyarázta alapvető intuícióját: „A *szeretet* fogalma megfelel annak, amit *intersubjectivitének* neveztem. Ezen azt kell érteni, hogy az alany csak úgy lesz alany (személy), ha elismeri a másikat is alanynak (személynek).” Tehát *ő* nem „*az illető*”, hanem *te*-nek szólítom, találkozom vele, ami ontológiai (létünket megváltoztató) esemény. A szeretet révén történik az átmenet a *birtoklástól a léthez*, az egzisztenciális közösségtől (*communauté*) az ontológiai közösségig, szeretetegységig (*communion*). Az emberi szeretetkapcsolatok csak úgy lesznek tartósak, ha a személyek megnyílnak az abszolút *Te*-nek, a teremtő Szeretet-Istennek, és Ő mondja nekem, neked: „Te nem halsz meg, mert öröktől fogva öröklétre rendeltelek!”

2017. január 23. délután (naplójegyzetem)

G. Marcel *perszonalista gondolatvilágában élek e napokban*: Én–Te, *intersubjectivité*, kommunikáció és kommúnió=szeretet, lenni-birtokolni, probléma misztérium. A most olvasott *Metafizikai napló*ban még a tapogatózó keresés szakaszában vagyunk. Akár az Istenben való hit aktusáról, akár a kegyelemről vagy a halál utáni életről legyen szó, már, a konkrét lét értelmzési kategóriáiként ezek szerepelnek. A viszony, a kommunikáció (kommúnió), a szeretet a legalapvetőbb. „*Létezni egy tudat számára talán annyi, mint szükségszerűen viszonyban lenni másokkal, mint önmaga*. Ezt el kell mélyíteni.” (Ezt 1920. október 20-án jegyzi fel naplójába– 241.) Később majd ezt írja „Szeretni annyi, mint lenni.” És ez fordítva is érvényes. Igazán csak az a

---

¹² Roger Troisfontaines SJ, *De l'existence à l'être (A létezésről a létig)*, *La philosophie de Gabriel Marcel I–II*, Nauwelaerts, Louvain-Paris, 1968.

személy *van*, aki szeret. (Ontológia, nem szociológia!) *Mit-sein*: együtt-lenni, nem egymás mellett létezni, mint a tárgyak, hanem a kommúnióban, szeretet-közösségben élni. Istenhez, a legfőbb *Te*-hez is az imában közösen fordulunk: Mi Atyánk!

A kegyelem Isten-kapcsolat, két szabadság szeretet-kapcsolata. Szent Jánostól Szent Ágostonon és a középkori misztikusokon át a mai teológiáig az élő Isten misztériumát is igazában a szeretet (Agapé) tapasztalata révén közelítették meg. „Aki nem szeret, nem ismeri Istent.” (Szent János) „A szeretet az a szem, amellyel megláthatjuk (megtapasztalhatjuk) a láthatatlan Istent, aki maga a Szeretet. (Ágoston Jánost értelmezve.) És a racionalistákkal szemben Pascal: „*Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas.*” „*Dieu sensible au coeur.*” És Saint-Exupéry Kis Hercege: „Jól csak a szívével lát az ember.”

Ricœur és Rilke a születésről, emberi fejlődésről és a halálról

Nekem sokatmondó, hogy Paul Ricœur 1967-ben az *Akarat filozófiájáról* szóló monográfiája I. kötetét (*Le volontaire et l'involontaire* = VI) Gabriel Marcelnek ajánlotta, és mottóul Rilke *Szonettek Orpheusz*, I, 11-et közölte. Ugyanez a szonett olvasható az 1987-ben Paul Ricœur köszöntésére rendezett tudományos konferencia anyagát közlő *ESPRIT* című folyóirat kettős száma elején (Juillet-août 1988).

Íme, a rejtjeles költemény:

Szonettek Orpheusz I, 11

*Nézz az égre. A „Lovas” nem látszik?
Mert – furcsa – ez vésődött belénk:
sárból dac-alak. S rajta a Másik,
aki űzi, fékezi a mént.*

*Mondd, nem hajsza, torpanás-e létünk?
Nem így nyer izmos természet?
Újra – fordulat. Szorít – mi lépünk.
Új táv nyílt. – S a kettő benned egy.*

*Am léteznek-e? S lesznek-e azzal,
hogy mindkettő egy utat mutat?
Elszakítja őket rét meg asztal.*

*Csalóka a csillag-kötélék.
Most te mégis hidd alakjukat
igaznak s örülj. Ennyi elég.*

(Halasi Zoltán fordítása)

Íme, Rilke– Ricœur létfilozófiája: látszat és lét, hajsza – torpanás létünk –, hidd a látszatot és örülj!

Paul Ricœur az emberi létezés esetlegességéről, a végesség szomorúságáról születésről, öregedésről és halálról eszmélődve, a nagy filozófusokkal dialogizálva (Descartes és Husserl, valamint Heidegger és a régi görögök eszmét elemezve, rostálva) fogalmazza meg *filozófiáját*, amely nyitott marad a Transzcendencia felé, bár a kimondhatatlan létmisztérium előtti szorongásában Rilke orfikus költészetébe, illetve a mítoszokba menekül. (VI, 445–456)

De azért túl is lép az idealizmuson és a mítoszon. *Gabriel Marcel* (és még Merleau-Ponty) *nyomán* hangsúlyozza, hogy az ember megtestesült szellem, tehát a test-lélek lényegi egységét, és a azt, hogy *én a testem (is) vagyok*. Testemen át kommunikálok az emberekkel, a világgal, és személyiségem alakulásában ennek a kapcsolatnak döntő szerepe van. A szüleimtől örökölt testem kódja, kromoszómáim már meghatározzák nememet, karakteremet.

Eredtem látszólag teljesen a véletlen műve: szüleim szerelme közvetlen létforrásom. Megszülettem, anélkül, hogy akartam volna. El kell fogadnunk ezt a „szükségyszerűséget”, adottságot, amely korlátozza szabadságomat, miként más determinizmusok is (kromoszómáin, testem és szexualitásom, öröklés az őstől, betegség, fogyatékoság, tudatalatti, illetve a környező világban, a természetben és a társadalomban pusztító rossz, ártatlanok szenvedése, katasztrófák stb.). Tiltakozhatom, lázadhatok az „abszurd lét” ellen (vö. Sartre és a fiatal Camus), vagy belegyezhetek a létezésbe és többé-kevésbé szabadon teljesítem emberi feladatomat.

A szexualitásról: a test-lélek emberhez, a személy teljességéhez tartozik. Eredetem forrása: szüleim szerelme. A *szexualitás és a szerelem nagy misztériumáról* idézem Ricœur ragyogó meglátását:

„Végső soron, amikor a férfi és a nő egymást öleli a szerelemben, nem tudják, mit tesznek; nem tudják, mit akarnak; nem tudják, mit keresnek; nem tudják, mit találnak. Mit jelent ez a vágy, amely egyiket a másik felé hajtja? Vajon az a gyönyör vágya? Igen, természetesen. De ez szegény válasz; mert ugyanakkor sejtjük, hogy a gyönyörnek nincs értelme önmagában, mert valami mást jelez. De mit? Élénk és homályos tudatunk van arról, hogy a szex olyan hatalom-hálózatban részesedik, amelynek kozmikus vonatkozásait elfelejtettük, de azért megvannak; hogy az élet sokkal több, mint az élet; akarom mondani: hogy az élet sokkal több, mint a halál elleni küzdelem, tehát a végzetes bukás feltartóztatása; hogy az élet egyetlen, egyetemes, egész mindenkiben és hogy a szexuális gyönyör (öröm) ebben a misztériumban részesít; hogy az ember csak úgy személyesedik etikailag, jogilag, ha ugyanakkor belemerül az Élet folyamába. De ez az eleven tudat homályos is, mert jól tudjuk, hogy ez a világ, amelyben a szexuális öröm részesít,

összeomlott bennünk; hogy a szexualitás víz alá merült Atlantisz roncsa. Innen ered rejtélye.”¹³

Születésem életem kezdete: ezzel egyszer s mindenkorra a világra jöttem, mielőtt szabad tettet végrehajthattam volna. Ez a döntő esemény, amelyhez életem minden tettemet viszonyítom, nem emlék. Én mindig születésem *után* vagyok: megszülettem, életben vagyok – kicsit hasonlóan ahhoz, hogy mindig halálom *előtt* vagyok. Egy ember születése objektív esemény, jelenti a függést másoktól, két ivarsejt véletlen találkozásától, az öröklött tulajdonságokat a az ősektől stb. (VI, 407–408.) Ricœur ezután még hosszan elemzi az öröklés problémáját, a tudatos és tudattalan viszonyát (vágyak és álmok, szülőkhöz való viszony, Freud).

Itt (VI, 414) hivatkozik Rilke csodálatos *Harmadik Duinói elégiájára*, amely eredetem rejtett, félelmetes forrását/folyamát énekl meg: az iszonyú Neptunuszt, a „vétkes, a vérben lappangó folyam-istent”. Minden történetünk valójában *történelem előtti őskor (pré-histoire)*. Ha leszállunk a tudat-alatti, történelem előtti eredetünk örvényébe, rettenet fog el bennünket.¹⁴ Kezdetem eredetemhez, öröklésem szükségszerűségéhez kapcsolódik (testem révén a kozmikus-biológiai fejlődésbe iktatódom), de ezt a múlt szükségszerűségét szabadon elfogadhatom.

Növekedés és hanyatlás a halál felé

Miután részletesen leírta a testben élő (megtestesült) szellem, az emberi élet kibontakozását, a növekedést és az életkorok pszichológiáját, Ricœur hangsúlyozza (VI, 405–407): Az életkor *sors*, az ember szituált életkora révén: ezt a tényt/adottságot a *szükségszerűség* fogalma sűríti. Ez két dolgot jelent: egyrészt jelenlegi életkorom részlegessége hasonlítható karakterem tartós részlegességéhez: belejátszik valamennyi indítékomba, szabad választásaimba, cselekvéseimbe. Van a serdülő, a felnőtt, az öreg személyt (szabadságát) jellemző legyőzhetetlen korlátozottság. „Az életkor sors, miként a karakter.” Másrészt az életlendületben, a növekedésben, majd az öregedésben homályosan megtapasztaljuk az idő múlását, a tartamot: az élet könnyörtelen felívelés az érettség felé és leszállás az öregedéssel a halál felé. *A megélt idő egyszerre megoldott probléma és feladat a szabadság használta számára.* A filozófusok kevesebbet foglalkoznak a születéssel, mint a halállal: mert születésünk már megtörtént, de az előttem levő bizonytalanul biztos halál fenyeget, a szabadság szédületét, szorongást szül.

Mielőtt szembenéznénk a halállal, az életkorok szerinti magatartást vázolnám egy Rilket idéző tanulmány alapján: *Szorongás a túlvilág előtt különböző életkorban.*¹⁵

---

¹³ P. Ricœur, La sexualité, la merveille, l'errance, l'origine, *Esprit*, 1960, no 11, 1674–1675. Idézi J.-M. Aubert, *Vivre en chrétien au XX. siècle*, L'engagement du chrétien : la sexualité, l'économie, la politique. Mulhouse, Salvator, 1977, II. 25–26.

¹⁴ Ricœur itt utal Pelléas és Mélisande, valamint Platón mítoszára, az előéletre való emlékezésre.

¹⁵ A következőkben felhasználok Sylvie Germain tanulmányát: *L'angoisse de l'au-delà*, in *CHRISTUS* (a francia jezsuiták negyedéves lelkeségi folyóirata), no. 235, juillet 2012. – Kivonatos ismertetésem: http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Szorongas_tulvilag.pdf

Az egészen kicsi gyermek, aki az élethez tapad – csodálkozás, érthetlenség, mély intuíciók, elragadtatás és félelem keverékével – még nem érez szorongást a „túl”-világgal szemben; csupán akkor hatódik meg, ha a hozzátartozók eltávolodnak, különösen ha édesanyja eltűnik látómezejéből. Most még nem tudja ezt értelmezni, nyelvezete „szegény”, de észrevevésben, érzésekben, megindultságban gazdag; még nem választja szét a láthatót és a láthatatlant, a tapinthatót és vágyai álmait, nem „fogalmaz” (vonatkoztat el), csak érzékletesen megtapasztalja azt, ami „ott van”. A valóság egy egész, egy nagy szerves test, amelyben nedvek, energiák, éber álmok, meglepetések keringenek. Nemrég hagyta el az anyaméhet, még kicsit „ott” benn lebeg, és bár most már a világban van, az „ott” még nem válik el az „itt”(a világban) levéstől.

A gyermek, aki gazdagodik nyelvezetben és okoskodásban, és aki tapogatódzva törekszik megérteni a világot, fokozatosan veszít az egyszerűségből és árlátszóságból, amelyet tekintete kezdettől tükrözött. Kezdi elfordítani tekintetét az „előre”-től, a „nyitott”-tól, hogy elkalandozzon a világ sűrűjében és sötétségében.

*„Tárt szemmel szemlélik az állatok
a Nyitottat. Csupán a mi szemünk
fordult vissza, s áll létünk szabad
kijárata körül, mint egy kelepce.
Mi van kívül, nem tudjuk, csak az állat
képéről, hiszen már a csecsemőt
megfordítjuk, hogy váltig csak a formát
lássa – nem a Nyitottat, ami oly mély
az állat arcán. Nem tud a halálról.
Azt csak mi látjuk. De a szabad állat,
az más: mögötte rejlik pusztulása,
s előtte – Isten; s ha vonul, örök-
létben vonul, mint a vizék vonulnak...”*

(...)

*S mi nézők, mindig, mindenütt a minden
felé fordulunk, soha kifelé!
Elönt a sok. Rendezzük. Szétesik.
Újra rendezzük. S mi is szétesünk.*

*Ki fordított meg így, hogy bármit is
teszünk, olyanok vagyunk, mint aki
épp útra kél? Abogy az visszánéz
a végső dombra, ahonnét utolszor
föltáruul völgye még, s áll, tétovázik:
úgy élünk mi, örökös búcsúzásban.”*

(Rilke, Nyolcadik duinói elégia, Rónay György fordítása)

A serdülőkor, ez a tekintet megfordítása és összezavarása: a halál gondolata új hangsúlyokat kap, néha belevegyül a szirének gyászos és megejtő éneke, mint H. Heine Loreleye:

*„A hajósnak a kis ladikban
szíve fáj, majd meghasad;
nem le, hol a zátony, a szírt van –
fel néz, fel a csúcsra csak!*

*Végül ladikot s ladikost a
mélységbe sodorja az ár...
S hogy ez így lett, ő okozta
dalával, a Loreley.”*

(Szabó Lőrinc fordítása)

A Loreley-okozta halál, az erotikától fűtött halál, hatalmas vonzást gyakorolhat a serdülőkre és a fiatal felnőttekre, amelyet a romlott, behízselgő esztétika igyekszik érvényesíteni filmben, zenében, énekben, fényképekben, videók révén... A produkció (termelés) ezen a téren óriási és változatos, mert a piac kifizető, nem törődnek a termékek erkölcsi hatásaival. Ez a piac a cinizmusát a végletekig fokozza, még áldozatait is újra felhasználja: ilyenek a túlzó drogosok és alkoholisták, öngyilkosok...¹⁶

Az ún. érett kor körül az ember értelmi kíváncsisága felpezsdül, és a halál kérdése élesen vetődik fel. A *halál elképzelése* realistábbá fejlődik, és felriad a gondolatra:

*„Furcsa, persze, többé nem lakni a földön,
kezdve tanulni szokást s már újra leszokni,
rózsákban s más annyi személyes-igéretű tárgyban
jelentését nem látni az emberi sorsnak;*

...
*többé nem lenni, s neüinket, akárcsak
széttört játékszert, végképp odahagyni...”*

(Rilke, *Első duinói elégia*, Rónay György fordítása)

A nyugtalanság mély érzése a *földi élet* „*utáni*”-val szemben elcsitul (az egyes személyek szerint különbözőképpen), *amikor az ember teljesen elkötelezi magát az életben: szerelem, család, hivatásbeli munka, kötelesség és felelősség, alkotótevékenység...*

---

¹⁶ A szerző itt konkrét eseteket sorol fel erre a morbid (halált hozó) bűvöletre: például a „Forever 27 Club” mítosza: A *27-esek Klubja* : utalás elsősorban az amerikai popkultúrában – a 27 éves korokban, gyakran rejtélyes körülmények között elhunyt rock- és blues-zenészekre.

*Hajszoltak vagyunk mindig sietősek.
De az idő lépését ne vedd komolyan:
bagatellek a megmaradók között
Minden elsubanót túlbaladnak;
csak a megmaradó avat be minket.”*

(Rilke, *Szonettek Orpheuszhoz*, I, 22)

Lényeges az, ami maradandó. *A felnőtt korban az élet előttiünk van*, szélesre nyitott, lehetőségekben gazdag: reményekben, ránk váró küzdelmekben, legyőzendő megpróbáltatásokban is. Annyi mindenre kell figyelniük, energiáinkat bevetniük, hogy elfelejtjük: e lendületnek egyszer vége lesz. A vég jön hirtelen vagy egy hosszú hanyatlás után. Egyelőre felejtjük, hogy halandók vagyunk. Csak *mások halnak meg*, nem mi (Heidegger), akik szívósak, ellenállók vagyunk. *De ahogy előrehaladunk a korban, egyre több halottról hallunk: a halál körülöttünk csapdos, néha egészen közel, barátaink és ismerőseink eltűnével egyre inkább magányosan maradunk.* Lendületünk lelassul, átalakul nagy nyögdecseléssé. De az eljövendő – bizonytalanul biztos – halál miatti szorongást is elássuk, távol tartjuk, bár teljesen nem feledhetjük: bennünk szundikál, és néha jelzéseket ad le. Attól függően, hogy ki-ki miként éli és értelmezi jelen életét, úgy tekinti és értelmezi jövő halálát is. Attól függően, hogy *milyen értelmet adunk az életnek* – kultúránk, vallási hovatartozásunk szerint – alakítjuk ki véleményünket *a halál értelméről*. Mindig tapasztalatainkból és ismereteinkből indulunk ki, bármennyire szétfolyók és szegényesek is, amikor kialakítjuk világnézetünket.

Harc a halál ellen és bejegyzés

Miután felismertem, hogy meg *kell* halmom – ez esetlegességem szükségszerű következménye – ezután már a halál az *én halálom* lesz, és az én halálom tudata/érzése szorongás lesz. Ricœur írja (VI, 434):

„Az esetlegesség miatt lappangó szorongás asszimilálja a halál gondolatát belső (intim) tapasztalattá, és igazat ad Rilke különös meglátásának, hogy mindenki hordozza és táplálja magában *saját jövődő halálát*, egyedülálló, saját képéhez rendelt halálát.”

*Saját halálát add meg, Istenem,
mindenkinek, azt mi létében érik,
amelyben vágy volt, ínség s értelem.*

(Rilke, Nemes Nagy Ágnes fordítása)

És mégis szakadás választja el a halál gondolatát és az esetlegesség tudatát, mert a gondolat hideg, elvont marad, sohasem teljesen elfogadott és vállalt.

„Mert a halál nem azonos énemmel, mint az életem – mint a szenvedés, az öregedés és az esetlegesség –, hanem mindig idegen marad. Innen magyarázható (Ricœur szerint) az, hogy a filozófusok prédikációja nehezen éri el az emberek szívét, amikor igyekeznek felfedni nekik a magukban hordott halált.”(VI, 434)

Ricœur ezután az idealista filozófusokkal (Descartes, Fichte, Nietzsche) dialogizál a szükségszerűség tudata és a szabadság lázadása, illetve a Traszcendencia problémájáról, majd (IV, 439kk) folytatja Husserl nyomán a szükségszerűségbe való beleegyezés kérdését, és sorra veszi a halál és továbbélés misztériumának értelmezését a sztoikusoknál (tagadás, beletörődés), végül eljut az orfikus költőkhöz, gondolkodókhöz: Goethe, Nietzsche, végül Rilke *Duinói elégiái* és *Szonettek Orpheushoz* (VI, 445–451.).

Rilke egész költészetén végigvonul az *Itt-lét* dicsérete: „*Hier sein ist herrlich...*”, miként Nietzsche is a „*Földhöz való hűséget*” hirdette. A halált legyőzi az élet, az ásványok és a szerves élet nem ismeri a szabadság szorongását, követi természetét. Ha az univerzum része vagyok, a tagadás összeolvad a beleegyezéssel, minden probléma megoldva. A költők megnevezve a dolgokat alapítják a létet, tanítja a *Kilencedik Duinói elégia*:

..Mi talán csak azért vagyunk itt,
bogynevet adjunk: Ház, Kapu, Híd, Korsó, Gyümölcsfa, Ablak –
s tán: Torony, Oszlop...- ámde kimondani, értsd meg,
mondani úgy, ó, mint ahogy azt bensőleg a dolgok még sose vélték....
(...)
Itt az Időnk rá, itt hona a Mondhatónak.
Valld és hirdesd.
(...)
Dicsérd hát e világot az Angyalnak, s ne a mondhatatlant,
néki nem nagyozolhatsz pompás érzésekkel, mert a
Mindenségben, ahol ő erőbben éez, jövevény vagy.

(Szabó Ede fordítása)

Orpheusz, a dal istene tanítja: „*ének a lét*”

Mint tanítod, nem óhajtság a dal,
nem annyi, mint elérhetőre törni;
az ének lét. Isten számára semmi.
De mikor létezőnk? S mikor pazall

létünkre ő földet csillagsereggel?
Ne bidd annak, ifjú, szerelmedet
még ha ajkodon hang tört is – feledd el

bogy fölzengetél. E hang soká nem él.
A Valóság dala más lebelet.

Száll céltalan. Isten fuvalma. Szél.

(*Szonettek Orpheusz*: I, 3, Kálnoky László fordítása)

Ünnepelni, dalolni, ez a feladatunk. Minden átalakulóban: halál és megújulás.

*Ércbe ne véssetek. Nyíljék a rózsá
kedvére csak, s hullassa levelét.
Mert mindez Orpheusz megújulása
más-más alakban. nem is kell egyéb*

*néven nevezünk. Most és mindörökre
az ének – Orpheusz. Jön s elsiet.
Néhány nappal túlélbeti
a rózsakelyhet. De többet nem tehet.*

(*Szonettek*, I, 5. Garai Gábor fordítása)

Orpheusz eljut a „kettős birodalomba”: a halál és az élet, a tagadás és az állítás országába:

*Itt a hazája? nem, két világból
sarjadt bő természeté ki.*

(*Szonettek*, I, 6, Kálnoky László fordítása)

A tagadás szaggatja szét a létet, de az ő egyszerű léte ragyogás. A költő a mítoszt idézi, Orpheusz kegyetlen végét:

*Ámde te, isteni, végső dala-zengő,
hogy a menád-raj őrzöngő dübe ért,
rend szárnyalt fel a zajból; ó, te veszendő,
hullva emelte a dal örök épületét.”*

(*Szonettek*, I, 6, Halasi Zoltán fordítása)

*De ki tudja, mi vész el a földi világban?
Csakis az, ki dicsérni erős a szívet,
mely mégis a teljest kapta örökbe.*

(*Szonettek*, II, 2, Nemes Nagy Ágnes fordítása)

Rilke költeményei sorának idézése után Ricœur megjegyzi (VI, 447):

„Rilke itt csatlakozik Goethehez, mégpedig az *Első Faust* Goethéjéhez. A Prológusban az angyalok éneklik: „*Und deine hohen Werke sind herrlich wie am ersten Tag.*”

„A nagy orfikus költészet a szabadság és a szükségszerűség, az élet erős és a csodálatos természet dalát zengi.” (VI, 447)

Beleegyezés és reménység

Végül a *filozófus* Ricœur röviden jelzi, hogy a szükségszerűség elfogadásában (beleegyezés) és a teremtett világ csodálatában burkoltan benne a Transzcendencia állítása, tehát a reménység. A csodálkozás lehetséges, mert a világ a Transzcendencia analógiája; a reménység szüksége, mert a világ egészen más, mint a Transzcendencia. A csodálkozás a nappal éneke a látható csodák felé visz, a reménység pedig áthat az éjszakán. A Csodálkozás ezt mondja: a világ jó, a szabadság *lehetséges* hazája, igent mondhatok rá. A reménység ezt mondja: a világ nem a szabadság *végleges* hazája; tőlem telhetően igent mondom, de remélem a szabadulást a rettenetéstől, és az idők végén élvezem új testemet és szabadságomnak megfelelő új természetet. (VI, 451)

Az eszkatológia (teológia) kérdései visszatérnek majd az *Egészen a halálig*-ban. Mielőtt erre rátérnék, idézem Hans Urs von Balthasar ragyogó elemzését Rilke költészetéről.

Intermezso – Hans Urs von Balthasar Rilke művéről¹⁷

Hans Urs von Balthasar éleslátóan megfigyelte: *Rilke középső korszakában „alulról keiinduló platonizmuszal”* állunk szemben:

„az emberi szív erejével a költő egésze érzéki tapasztalatból desztillálja az eszmét. Az eszme a lényeg – és egyben maga a költő is. (...) Érdekes, hogy az ateista és anti-krisztus Rilke milyen kitartóan alakít át és épít bele művészi világába keresztény elemeket. Döntő jelentőségű részét alkotják az emberiség élményvilágának, s emberek által mélyrehatóan megtapasztalt valóságok lévén nélkülözhetetlen anyagot biztosítanak számára. Rilke belülről érzi át őket: pontosan azon a ponton, ahol a keresztény embernek hitet kell tanúsítania, az érzést juttatja szerephez, s átérzi a misztérium egész terét, beleértve transzcendens, nem evilági szféráját is: a keresztet, a halált és a feltámadást. Önértelmezése szerint korai »Krisztus-látomásokban« Rilke teljes egészében – átérezve – megtapasztalja Krisztus transzcendens egzisztenciáját (bár azért, hogy megvilágítsa kétségbeesett bukását); a *Mária életében* és számos más, Mária-ról szóló költeményben Mária titkának világosságát érzi át (emberi, gyöngéd erotika közegében, s még legérettebb ciklusaiban is folyamatosan ószövetségi, újszövetségi és egyháztörténeti témákat dolgoz föl. Szinte mindenütt arra törekszik, hogy tapogatózva-kísérletezve teljes egészében bejárja az életet és a halált átható keresztény

¹⁷ H. U. von Balthasar, *Herrlichkeit*, Johannes Verlag, 1960, III/1. *A metafizika terében*, 2. Újkor. „Ókori visszacsatolás”, 760–772: R. M. Rilke. – A teológus művéről lásd Szabó Ferenc, *Hans Urs von Balthasar*, Válogatás a teológus műveiből, Róma, 1989, „Mai írók és gondolkodók/3.” Ebben Bevezetők a svájci teológus (1905-1988) életművéről, 9–59.

misztérium tartományát, ám lényegében ugyanúgy, mint a transzcendens ókori mítoszokat, például az *Új versek* végén szereplő három nagy mítoszt: *Orpheusz*; *Euridiké*; *Hermész*; *Alkestis*; *Vénusz születése*.” Középső korszakán belül számtalan *kenótikus* költeményének is mitikus ereje van; valamennyi a szegénység különböző formáinak tapasztalatiból fakad: a gyermekkor, az örület, a magány, az ősz, koldusok, vakok, iszákosok, öngyilkosok, özvegyek, árvák, félkegyelműek, törpék, leprások alakjához kapcsolódnak (...) ezek és hasonló képek alkotják azt a fluidumot, amely mindenben átfolyik, még a fénytől és örömtől sugárzó költeményeken is. (...)

„Az életmű két mitikus ciklusba torkoll: az angyal-mítosszal átszőtt *Duinói elégiák*ba (1912–1922) és a *Szonettek Orpheuszhoz* címűbe. Az előbbiben a panasz, az utóbbiban a dicséret meghatározó. A kérdés mindkettőben az, hogy *miként lehet teljes, miként lehet egész az időbeli és mulandó létezés*. Az elégiákban megrajzolt világ angyalai önmagukba záródó, világgal teljes totalitások – ugyanazok, mint a *bola* az újplatonizmusban, az intelligenciák Dionüsziosznál és Danténál; így fogta fel az angyalokat Aquinói Tamás is. (...) Lényegében Leibniz alaktalan monásza is ilyenek. A Rilke ábrázolta angyalok »nárcizmusának« tehát egyértelműen megvannak az alapjai a nyugati hagyományban; ám a hagyománytól eltérően Rilkenél nyoma sincs az emanációk, hierarchiák, küldetések láncának, amely az angyalok világát mégiscsak rányitja az emberekére, s részt ad neki a mennyei totalitásban.

*És ha kiáltok, hallja-e bárki az angyali
rendekből? s ha akár még birtelen egyikük
a szívére vesz is, elpusztulnék az erősebb
létéről. Mert mi a Szépség, ha nem annak a
Rettentőnek a kezdete, melyet elviselünk még
épp, s ha csodáljuk, azért, mert hagyja, közönnyel,
létezzünk csak. Az angyalok mid iszonyúak.
S ehhez tartottam magam, így fojtottam vissza a hívást,
mind a sötét zokogását.*

(*Első elégia*, Tandori Dezső fordítása)

Mivel a felülről lefelé haladó lánc megtört, az erősz vágyakozó mozgása sem tud már felfelé haladni. Ezért nincs többé folytonosság a szép és a – már csak rettenetként megjelenő – dicsőség. (...) Az angyalok képviselik Istent, s mivel elérhetetlenek, valóságukat is elvesztik: már csak ismeretlen tényezők, amelyek a látszatdialogus keretében, a másik, hátramaradó, világon belüli totalitás el- és körbehatárolására szolgálnak. Az első elégiabeli kiáltás a hetedikre már elutasító gesztussá alakul:

*Versengek? Azt ne
bidd, angyal, még ha érted volna, úgy se! Mert nem jössz.
Hívásom: csupa el-hívás, de az ellenerő is,*

áramlás, mellyel nem bírhatysz.

Az alulról feltörő erősz győzelmesen fölébe kerekedik a felülről alászálló agapénak: az erősz az abszolútum, amellyel szemben a szakadékon túlról érkező kinyilatkoztatásnak nincs súlya. Tudást így csak az adhat, ami világon belül van.”¹⁸

Mindig izgatott Rilke egzisztenciális, a lét értelmét feszegető költészete. Már az 1981-es *Őszi ámulat*ban, az *Atlantisz*-ciklus mottójául a *Kilencedik (duinói) elégiából* vettem a mottót, később lefordítottam az egész elégiát (*Szavak alkímiája*, 417–419), más Rilke-versekkel együtt.

Nekem úgy tűnik, hogy *Nemes Nagy Ágnes* költői világa is a plátói–rilkei immanens világban maradt bezárva, bár folyton szomjazta az ismeretlen Istent, végtelen vágyakozása elveszett az mélyülő éjszakában.

„Egészen a halálig” – *Keresztény reménység?*

Térjünk vissza cikkem elején említett/ismertetett *Egészen a halálig* (=Eh) töredékes feljegyzésekig, ahol Ricœur a *saját halálról*, a gyászról és a lényegi vidámságról, feltámadás hitéről és a keresztény reményről eszmélődik, de most már a *filozófus* átadja a szót a *teológusnak*.¹⁹

Ricœur kijelentette: „Nem vagyok keresztény filozófus.” Barátja, Olivier Abel ezt a kijelentését, valamint keresztény hitét lényegében beszélgetéseik alapján (nem a teljes életmű ismeretében) értelmezi (Eh 18). Én itt most saját meglátásaimat rögzítem. Láttuk, hogy filozófiai műveiben szigorúan ragaszkodik szakmája módszeréhez, kerüli az átlépést a teológia síkjára és a szubjektív megnyilatkozásokat. De most élete végén szerettei és saját haláláról és örök sorsukról van szó: ez a léthelyzet Marceléhez hasonló reflexiókat váltanak ki lelkében. A református keresztény most már a jézusi üzenetről eszmélődik, az Isten Országról, amely közöttünk van, és nemcsak a bűnösök megigazulásáról, hanem a „létezés megigazulásáról”.

---

¹⁸ H. U. von Balthasar, i. m. 762–765.

¹⁹ Olivier Abel Paul Ricœur egyik barátja volt, hosszú beszélgetéseket folytattak világnézeti kérdésekről; a kis könyv Előszavában elmondja, hogy az ott közölt töredékek az 1995–1996 telén megfogalmazott programjához tartoztak. – Ricœur felesége, Simone halála (1998) után a „gyászról és a vidámságról” eszmélődött.” 2003–2004-ben megroppant egészsége (magas vérnyomás miatt elveszítette fél szeme látását, majd szívelégtelenség miatt rosszullét, tüdőödéma), az öregedés arra sarkallta, hogy egyre intenzívebben foglalkozzon a „végső” kérdésekkel. Életrajzi adatok a könyv végén Catherine Goldenstein Utószavában.

Szemközt a halállal

A töredékekben számos utalás van mai gondolkodókra, akikkel Ricœur párbeszédet folytat, akiket bírál is, vagy akiktől átvesz meglátásokat. Mivel többször hivatkozik a neves jezsuita exegéta, Xavier Léon-Dufour egyik könyvére – *Jézus szemközt a halállal* –, ezért most röviden ismertetem e munkát.²⁰

X. Léon-Dufour erre az alapvető kérdésre keres választ: Elfogadható-e az a hagyományos felfogás, amely szerint az Atya kiszolgáltatja, halálra adja Fiát, hogy megváltson bennünket? Mennyiben lehet a szenvedés és a halál üdvösségünk eszköze? Vajon Istennek kedve telik-e Fia szenvedésében és halálában, aki vérével „fizeti meg” az emberek adósságát?²¹

Az „érdemszerző szenvedésről”, az elégtételről szóló említett felfogás középkori eredetű. Jézus magatartása a halállal szemben azt tanúsítja, hogy ő a halált nem kereste, hanem elfogadta mint az Atya akaratát, mert mindvégig hűséges akart maradni küldetéséhez: szeretetből engedelmes volt egészen a kereszthalálig. Szent Pál is lényegében azt tanítja, hogy a halál a hűség misztériuma. Mindenekelőtt Isten hűségéről van szó, aki végtelen Szeretet, és a szeretet képes legyőzni a halált. Ugyanakkor a halál lehet a mi hűségünk jele is: hűség Isten akaratához és hűség az emberekhez, akikért esetleg feláldozzuk életünket.

A halál – Jézus halála is – *kétoldalú*. A halál, mint természetes jelenség, *szakadást* jelent: elszakadást a világtól és az emberektől. Főleg a hirtelen vagy erőszakos halálnál érezzük ezt. Maga Jézus nem kereste ezt a halált, amely végső soron a bűn, az Istennel való szakítás kifejezése. Jézus küzdött a fenyegető, egészen közeli és reális halál ellen. De mindvégig hűségesen teljesíteni akarta küldetését, az Atya akaratát. Ezért vállalta a halált is, amely küldetésének beteljesedése volt. Ez a halál második szempontja: a *beteljesedés*. Jézus lelkülete élete során alakult: amikor látta, hogy nem kerülheti el a halált, ha Isten tervét végre akarja hajtani, akkor elfogadta, integrálta. Az ószövetségi üldözött és megölt Igaz (Izajás szenvedő Szolgája) sorsát vállalta. *Odaadta életét – szabadon – testvéreiért*. Jézus az emberekért halt meg, miként az emberekért élt. Egész életében párbeszédet folytatott az Atyával, mígnem a Lélekben, a végső szeretetaktusban teljesen átadta magát, és egyesült azzal, Akitől teljesen függött, Aki öröktől fogva legfőbb Te volt számára. Jézus halála *beteljesedés* volt számára, visszatérés, átmenet az Atyához. Halálig menő engedelmességéért az Atya megdicsőítette, feltámasztotta, mindenek Urává tette. (Fil 2,1–11) Ez volt „pászkája,” húsvéti átmenet a dicsőségbe. Aki hisz Benne, már mostantól részesedik a húsvéti misztériumban: Átala, Vele, Benne a halálból átmegy a teljes életbe. (Vö. Jn 5,24)

Ricœur kifejezetten utalva X. Léon-Dufour most jelzett gondolataira, feljegyzí: „Észrevenni véltem valamit a létezés megigazulásából abban, ahogyan

²⁰ Xavier Léon-Dufour, *Face à la mort, Jézus et Paul*, Paris, Seuil, 1979. – Lásd ismertetésemet a *Szolgalat* 49. számában (1981. Húsvét.) http://www.ppek.hu/facsimile/Szolgalat_49_1981_1.pdf

²¹ Lásd e kérdésről tanulmányomat: <http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Szab%C3%B3%20Ferenc%20SJ%20Engesztel%C3%A9s.pdf>

Xavier Léon-Dufour rekonstruálja Jézus halállal szembeni magatartását, a páli értelmezésen innen; a dolog velejét a szinoptikus evangéliumokban hat alkalommal elismételt paradoxon (alkotja): Lk 17,33: »*Aki meg akarja menteni életét, elveszíti azt, aki pedig elveszíti, megmenti azt az életre.*«” Ezután hivatkozik Léon-Dufour kérdéses könyve V. fejezetének („az élet a halálon át”; „az örökkévaló nyelvezete az időben”) oldalaira: 56sk, 61sk. „Isten Országa közöttünk van” (Lk 17,21). „Nem pusztán az idők végezetén adatik majd meg a *feltámadás az utolsó napon*, hanem a hívő már most átment a halálból az életbe” (Jn 5,24) (Eh 70–72).

Tovább hivatkozva a jezsuita könyvére, megjegyzi: „Talán radikálisan demitologizálni kell az *ítélet* gondolatát, nem pusztán azért, mert túlságosan is függ a *büntetéstől*, ugyanígy az üdvösség-megfizetéstől, tehát a *büntől*.” Újra kell gondolni a megváltást mint *váltásdíjat*, megmenteni az értelmet. „Kétségtelenül János ment legtovább ebben az irányban azzal, hogy X. Léon-Dufour szerint a profetikus perspektíva *előtt/után*-ját az apokaliptikus perspektíva *már-itt*-jével kompenzálta (Jn 5,24–29) (Eh 72) Ricœur tovább fontolgatja az idő, a múlt és a jövő, az Örökkévalóság, Isten emlékezete stb. problémát, amelyről Olivier Abellet beszélgettek (Eh 72–74), majd ismét idézi Léon-Dufourt, aki rekonstruálta Jézus paradoxonát: „a létezés a halálon át szerez véglegesen bizonyosságot önmagáról.” „Aki meg akarja menteni a *pszükhéjét*, az elveszíti majd. Aki elveszíti *pszükhéjét*, az meg fogja menteni.” (Eh 75) – Ricœur ebben a paradoxonban a tökéletes elszakadás paradoxális egységét olvassa: „*elveszíteni a pszükhénket* > lemondani a halálon túli életről / meg akarni menteni a *pszükhénket* > a halálon túl is élni akarni / Aki elveszíti a pszükhéjét, az meg fogja menteni > megóvni Isten gondoskodásában.” – Jn 12,25 Léon-Dufour (63) ezt javasolja: „*Aki meg akarja menteni a létezését, az elveszíti majd, / Aki elveszíti a létezését, az meg fogja menteni.*” (Vö. még Mk 8,35) (Eh 76)

A következő oldalakon (78–81) Ricœur tovább folytatja a reflexiót – követve X. Léon-Dufourt, aki H. U. von Balthasart is idézi *Krisztus hitéről* – és pedig az evangéliumi kijelentéseket jövő időből a jelenbe teszi át, *hogy ne a halálon túli élet idejét jelentse*. Továbbá a *megváltás* eszméjéből ki akarja küszöbölni a *véres áldozat* nyelvezetét. Léon-Dufour értelmezése szerint a *megváltás (rédemption)* „*nem áldozati terminus*”. Az Eucharisztia alapítását magyarázva – „Jézus *életét* adja sokakért” – a vér=élet. Mk 10,45: „Az Emberfia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és váltságul adja oda életét sokakért.” A lényeg a *szolgálat*, a „*váltásul* odaadja életét sokakért”, tehát a megváltás áldozati jellege Márknál betoldás. „Egyedül a szolgálat, összekötve az élet odaajándékozásával, egyszerre sors és engedelmesség. (...) A kapcsolat a *halál* és a *másikban való túlélés* között a *másikért történő szolgálatban* jön létre, társulva az *élet odaajándékozásában*.” – Utolsó vacsora: kapcsolat a szolgálat és az étkezés között. (Eucharisztia)

Eszkatológia: halál és örök élet (Párbeszéd Paul Ricœurrel)

Először visszautalok a kis könyv Előszavát író Olivier Abel közlésére: „Ha Ricœurrol, a baráttól csak egyetlen mondatot kellene megőriznem emlékezetemben,

azok a szavai jutnak eszembe, amelyeket egy kissé szomorú pillanatomban mondott nekem: »Hát éljen!« Azt is mondta, *hogy két dolgot nehéz valóban elfogadni az életben: az első az, hogy balandók vagyunk, a másik az, hogy nem szerethet bennünket mindenki.*” (Eh 7)

Intermezso – „Odaát”? „Túlvilág”? – M. Zundel válasza

Maurice Zundel (1897–1975) svájci pap, perszonalista filozófus gondolatait itt azért idézem,²² mert Paul Ricœurnél hasonló gondolatokkal is találkozunk, főleg amikor Gabriel Marcelt, nem pedig Rilket követi.

„A valódi probléma nem az a kérdés, hogy élünk-e majd a halál után, hanem az, hogy *élünk-e a halál előtt.* Mert nem arról van szó, hogy biológiánk, mint olyan számára igényelnénk halhatatlanságot. (...) A halhatatlanság nem biológiai életünk meghosszabbítása, annak félelmében, hogy elpusztulunk. Egyáltalán nem az. A halhatatlanság érték, méltóság, hivatás, igényesség: amint a személyesség és a szabadság is. (...) Elsősorban meghívás ez bennünk a teremtő átalakulásra, amely által az ember önmaga által létezik (*aséité*), valóban élet forrásává alakul: abban a csendes párbeszédben, ahol személyisége megvalósul, a *végtelen Jelenléttel való cserében, aki – Szent Ágoston szavaival – életünk Élete.*” (71)

„Ezért a »túl-világot« nem a halál *után* kell elhelyeznünk, minthogy ez biológián túli lét, és így *valójában belül* van. A szó szoros értelmében nem is beszélhetünk a *halál után-ról*, mert az idő korongja egy mozdulatlan középpont körül forog, mivel az értékévé vált élet időtlen élet, idő feletti élet, vagyis amint Mounier²³ mondta: »túl-élés« nem az »utána« való élet értelmében, hanem abban az értelemben, hogy olyan élet, amely mostantól fogva túllép önmagán, átalakul és átváltozik, olyan élet, amely örökkévalóvá és egyetemessé válik azzal, hogy *mindenkit közös kincssé* tesz, vagyis egy *egyedülálló* lényé, melynek védelmezése az egész emberiségnek érdeke, mivel ő mindenki számára a szabaddá válás helyettesíthetetlenkovása.” (73)

„Vajon nem képzelhető el, hogy a halálon túl – legalábbis ha eljutott személyi egységére – az emberi lény valamiképpen képes *teljes egészében fennmaradni*: olyan formában, amely szabad minden érzékelhető megjelenéstől? Én hajlamos vagyok arra, hogy ezt elhiggyem.” (76) Zundel példákat hoz fel: a feltámadt Jézus megjelenései szellemi testben, valamint Assisi Szent Ferenc, aki teljes egészében

---

²²A következő idézetek helye: Maurice Zundel, *A csend egyedülálló mester*, Jel Kiadó, Budapest, 2005. – Henri Boulad egyiptomi jezsuitánál hasonló gondolatokat olvashatunk: *A halálban ugyanis meggyűletünk*, Szeretet, szerelem, feltámadás, örök élet, Budapest, Jezsuita Kiadó, 2017. Boulad gyakran hivatkozik Teilhard de Chardin Krisztus-közponjú perszonalista világgépére.

²³ Emmanuel Mounier (1905–1950) francia perszonalista filozófus, a keresztény szellemiségű, szociális elkötelezettségű *Esprit* c. folyóirat alapítója. Mély befolyást gyakorolt rá H. Bergson és Ch. Péguy.

fénnyé és szeretetté alakult át, teljesen megszabadult biológiájától, minden rostja Istenben él.

Ha a biológia személyessé válik, ha elfogadjuk, hogy a test nem a holttest (hulla), hanem magában hordozza a feltámadás csíráját, akkor az Újszövetség fényében, a *Megtestesülés ragyogása és Krisztus feltámadásának hite isteni távlatokba állítja* ezeket a megfontolásokat. De a kegyelem erejében állandóan újjá kell teremtenünk önmagunkat, hogy általunk átalakuljon a világegyetem is, amely energiaelőleget nyújtott nekünk. „Visszaadva neki ezeket az energiákat, de átszellemülve a szeretet ragyogásában, mint ahogy Assisi Szent Ferenc tette, amikor a *Naphimnusz*t énekelte.” (79)

Amikor az ember a belső örökkévalóságban véglegesen forrássá és eredetté, szabadsággá és szeretetté válik, beteljesülhet a feltámadás, a *dicsőséges test* teljes kibontakozás mindenki számára, de ez a feltámadás csak a történelem végén nyilvánul meg mindenki előtt és mindenki számára. (77)

Zundel nem említi Teilhard de Chardin vízióját, de nekem itt a jezsuita paleontológus/misztikus hasonlata jut eszembe: humanizálva a világot, előkészítjük a nagy ostyát az átváltoztatásra, amelyet a Feltámadott Lelke visz végbe, először a neki hittel és szeretettel kitárulkozó lelkekben, és általuk teremti az új földet és új eget.

Katolikus eszkatológia – Hans Urs von Balthasar és Karl Rahner SJ

A katolikus *eszkatológiát* lényegesen megújította Hans Urs von Balthasar (†1988) és Karl Rahner SJ (†1984). Balthasar szerint helyesebb lenne „*végző találkozások*”-ról beszélni. A svájci teológus a bibliai szövegekben két, egymással össze nem egyeztethető kijelentéssort különböztet meg: az egyik az *örök elvettetés* fenyegetéseit vonultatja fel, a másik viszont *reménységet* ébreszt. Az előbbi pesszimista szemlélet atyja Szent Ágoston, az utóbbi nagy ihletője a sokszor félreértelmezett Órigenész (†253),²⁴ aki jelentősen befolyásolta Balthasar derűlátó megváltástanát.²⁵

Karl Rahner is hangsúlyozta a Biblia eszkatologikus kijelentéseinek helyes értelmezését: ezek nem nyújtanak a jövőről előretekintő beszámolókat, hanem a mindenkori helyzetről és a benne rejlő lehetőségekről. Karl Rahner – Pierre Teilhard de Chardin SJ (†1955) kozmikus víziójától és humanizmusától is sugallva – hangsúlyozta: az evilági jövő humanizáló (elszabadító törekvések) alakításával készítjük elő az abszolút jövőt, a beteljesedést Istenben.²⁶

A *platonizmust* követő *ágostoni örökség* szerint az ember meghatározó valósága a *lélek*; de a keresztény antropológia hangsúlyozza, hogy az ember *lélek és test lényegi*

---

²⁴ Aki a végző általános kiengesztelődést (*apokatasztázis*) tanította: minden ésszel megáldott lélek hosszú fejlődés/tisztulás révén eljut a beteljesülés és boldogság állapotába.

²⁵ Lásd tanulmányomat *Távlatok*-online: <http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Szab%C3%B3%20Ferenc%20SJ%20Hal%C3%A1l,%20felt%C3%A1mad%C3%A1s,%20%C3%B6r%C3%B6k%20%C3%A9let.pdf>

²⁶ Vö. H. Vorgrimler, *Új teológiai szótár*, Göncöl Kiadó, 2006: „*eszkatológia*”, *apokatasztázis*.

egysége. Így a *halál* hagyományos definíciója – „a lélek és a test szétválása” – súlyos kérdést vet fel azoknak, akik (mint Szent Tamás is) az *arisztotelészi* felfogás szerint a lelket a test „formájának” tartják.

Igaz, hogy a skolasztikus tanítás – Szent Tamás nyomán – mindig is vallotta a test–lélek szubsztanciális (lényegi) egységét, de *nem volt következetes* a halál–feltámadás kérdésében, amikor halál meghatározásakor a test és a lélek „szétválásáról” beszélt. *Ugyanis ha a test és a lélek egysége alkotja az embert, akkor a biológiai (fizikai) halál a lelket is eléri, vagyis az egész embert*. Ezért Karl Rahner radikálizálta a test–lélek lényegi egységéről szóló tanítást: a halálról szóló megfontolásaiban hangoztatta, hogy a halál után a lélek nem „testetlenül”, a felbomló testtől és a kozmosztól elszakadva (valamiféle természetellenes állapotban) várja a végső feltámadást, hanem - a tér-idő korlátainak leomlásával – „szellemi” teste révén egyetemes vonatkozásba lép az anyagi mindenséggel. Tehát nem „*a-kosmisch*”, hanem „*all-kosmisch*” lesz.²⁷ Ez persze felveti azt a problémát, hogy vajon ez a vonatkozás, amely a feltámadott Krisztust, majd a feltámadt embereket jellemzi, vajon a végső feltámadás előtt megtörténik-e valamiképpen?

Egyes mai katolikus teológusok továbbgondolják a problémát. Így Gisbert Greshake és Jakob Kremer²⁸ *A halottak feltámadása* című könyvükben. Greshake, miután visszautalt az exegéta Kremer szentírási elemzéseire – a bibliai antropológiára és a „feltámadás” többértelműségére – történeti és szisztematikus szempontból újratárgyalja a témát. Szembenéz az elkerülhetetlen kérdéssel: *Mi történik a halottakkal a halál és a feltámadás között?*

Római Kelemtől és Antiochiai Szent Ignációtól kezdve többféle vélemény alakult ki erről. Antiochiai Ignác szerint a vértanúk, akik osztoztak az Úr szenvedésében és halálában, azonnal feltámadnak, személyesen találkoznak a feltámadt Krisztussal, aki az Atya mellett él. A többi halott (akik nem vértanúk, próféták, apostolok) várják a testi feltámadást. *Órigenész* – bár elővigyázattal kell őt idézni – szintén a *halálban való azonnali feltámadás mellett tanúskodik*. Szent Ágoston megkülönböztet két feltámadást: az egyik a léleké, ami azt jelenti, hogy a lélek nem zuhan az örök halálba, a másik a testé, amely az utolsó napon történik majd meg. Ágostonnál már világosan érezhető a *platonizmus* befolyása. Ennek meglesz a következménye: *az Egyház figyelme a feltámadás jelen dimenziójáról a jövőre tevődik át*. A teológia számára ezentúl a feltámadás jelenti azt az isteni csodát, amely az utolsó napon lezárja a történelmet. Ezen kívül a „test” (=s α rx=hús) a lélek ellentétpárja lesz. A *dualizmus* világosan kifejeződik: a teológia megkülönbözteti a halhatatlan lélek beteljesedését a megdicsőült test végső visszanyerésétől, a test feltámadásától. A középkorban az eszkatológiát már ez a dualista antropológia határozza meg, szemben az első századok felfogásával, amikor az eszkatológia határozta meg az antropológiát.²⁹

---

²⁷ Lásd erről Karl Rahner halál-teológiájáról 1962-ben Leuven-Eegenhovenben írt teológiai licenciátusomat: <http://www.tavlatok.hu/38elottiek/tavlatok02.htm#szemle>

²⁸ Gisbert Greshake–Jakob Kremer, *Ressurrectio mortuorum (A halottak feltámadása)*, Darmstadt, 1986.

²⁹ I. m. 223.

G. Greshake (és e kérdésben követői) teológiai reflexiója jórészt válasz Paul Ricœur feltámadással kapcsolatos nehézségeire, kritikájára is.³⁰

Greshake alaposan elemzi a skolasztikus antropológiából adódó nehézségeket a halál utáni állapottal kapcsolatban. Ezt követően, amikor már bemutatta a modern véleményeket, ezt a formulát választja: „feltámadás a halál pillanatában”. De – figyelve a Szentírás és az egyház tanítására – bizonyos szükséges megszorításokat tesz. Álláspontját így foglalhatjuk össze:³¹ *Az ember a halálban találkozik Istennel, ez érinti „testi mivoltát” is, vagyis a világhoz és a történelemhez való viszonyát. De ez a „feltámadás” még nem teljes: csak az idők végén, a végső feltámadáskor teljeseedik be, minthogy minden ember lényegi viszonyban van az összes többi emberrel.* Ez a szemlélet komolyan veszi a feltámadt test összemérhetetlen jellegét, tehát kizár minden olyan „fizikai” elképzelést, hogy a feltámadás egy hulla megelevenedése. A „feltámadás a halálban” modell jelzi azt, hogy Isten győzedelmes tette az egész embert érinti; ez a felfogás a hit értelmes hirdetésének – és a következő antropológiának – követelménye.

Greshake alapos tanulmánya (és előző, idevonatkozó könyve is) – azt jelzi, hogy a mai katolikus teológia, részben az újkori protestáns kihívásra válaszolva, megújítja az eszkatológiát. Ugyanakkor ma már a protestáns teológia is mérsékli egyoldalú, a „lélek halhatatlanságát” kizáró álláspontját. Világos, hogy az üdvösség teológiája szempontjából a *feltámadás új teremtés*. A katolikus antropológia, a hagyományra hivatkozva, a „lélek halhatatlansága” filozófiai tételét azért tartotta fenn, hogy hangsúlyozza: *a lélek nem szűnik meg létezni, nem semmisül meg a test biológiai felbomlásával, mivel szellemi természetű, tehát túlszárnyalja az anyagot.* E metafizikai állítástól meg kell különböztetni a kegyelem (új teremtés) által közvetített isteni életet és annak végső, teljes kifejezését, a világ végén bekövetkező testi feltámadást. Valójában a Szentírás alapján mindig is hitték a katolikusok, hogy az egész ember nyeri el az üdvösséget, tehát a „test” feltámadását vallották meg a kédóban. De vallani akarták azt is, bizonyos szélsőséges protestáns véleménnyel szemben, hogy folytonosság van (a szakadás ellenére) halálunk és feltámadásunk között: *én halok meg, és én támadok fel, tehát személyem nem semmisül meg a halálban.* E *folytonosságot* akarja jelölni a „halhatatlanság” fogalma, amelynek a kereszténység végül is új jelentést adott.

---

³⁰ Lásd „A feltámadás értelme”, Olivier Abel Előszavában.(Eh, 14–17, vö.115–117.)

³¹ Egyébként csatlakozik véleményéhez B. Sesboüé SJ is. (hivatkozás!)